Министерство образования Республики Татарстан
Международная Академия Информатизации
Казанский государственный педагогический университет
Набережночелнинский государственный педагогический институт

Преемственность народных традиций

Материалы V международной научно-практической конференции
часть II

Казань-Набережные Челны, 1998

Печатается по решению редакционно-издательского совета Казанского государственного университета.

Научный редактор: **З. Г. Нигматов**, действительный член Международной педагогической академии, доктор педагогических наук, профессор.

Редколлегия: 1. **Т. Г. Белоусова**, кандидат исторических наук, доцент
2. **М. И. Богомолова**, кандидат педагогических наук, профессор
3. **А. Х. Зайнуллина**, кандидат филологических наук, доцент
4. **А. В. Миронов**, доктор педагогических наук, профессор
5. **Ф. Г. Мухаметзянова**, кандидат педагогических наук, доцент
6. **Н. В. Удалов**, кандидат филологических наук, доцент
7. **Н. Г. Хакимова**, кандидат педагогических наук, доцент

Ответственные редакторы: **З. Т. Шарафутдинов**, кандидат педагогических наук, профессор, член-корреспондент Международной Академии Информатизации
А. Г. Мусин, доктор географических наук, профессор, действительный член Академии естествознания

© Казанский государственный педагогический университет
Набережночелнинский государственный педагогический институт

Сабирова Ф. М.
Алабуга пединституты

Астрономия курсында халкыбыз тәҗрибәсе

Астрономия үзенең беренче яралгыларын ук халыкның тормыш-көнкүреш ихтыяҗларыннан чыгып, күк йөзеннән, кояш, ай, йолдызларны өйрәнү, күзәтү нәтиҗәсендә туган тәҗрибәсеннән ала. Игенен иккән, малын асраган, кортчылык белән шөгыльләнгән, җиләк-җимеш җыеп һәм үстереп көн иткән, үлән-чәчәкләрне дәва чарасына әверелдергән әби-бабаларыбызга кояшның кайчан һәм ничек чыгуы һәм батуы, айның калку һәм бату рәвеше, йолдызларның ничек җемелдәве, җил-болытларның ничегрәк итеп алмашынып торуы кирәкле мәгълүматларны бирә килгән. Аннары дөнья гизәргә һәм сәүдә итәргә һәвес халкыбыз, йолдызларга карап, юлын салган, кирәкле кала, базарларга вакытында барып җитә алган. Тупланган тәҗрибә чын мәгънәсендәге аң-белем, сынамышлар, мәкаль һәм әйтемнәр, табышмаклар, әкият, легендә, риваятьләр, җырлар булып, халык күңелендә уела килгән. Астрономия дәресләрендә балаларны шулар белән таныштыру — тормыш, заман таләбе: буыннан-буынга җыелып, сакланып, баеп һәм камилләшкәннән-камилләшә барып, күчеп килгән бу рухи хәзинәләрне яшьләргә тапшыру фарыз. Буыннар чылбырының бу юнәлештә дә өзелмәве фарыз.

«Астрономия предметы» дигән темага иң беренче кереш дәрестә, мәсәлән, мөгаллим укучыларга астрономиянең күк җисемнәренең хасиятен өйрәнүче фән икәнлеген, бу фәннең чишмә башы халыкның тормыш-көнкүреш, иҗтимагый тормышка җайлашу һәм анда үз урынын анык билгеләү тәҗрибәсеннән, вакыт һәм пространствода ориентлашу ихтыяҗларыннан туган мәгълүматлар икәнлеген тешендерә.

— Безнең төрки бабаларыбыз, — ди мөгаллим, — гомергомергә талантлы сәүдәгәр булган, илләр гизәргә, дөнья күрергә яраткан. «Йөргән таш шомара, яткан таш мүкләнә» кагыйдәсеннән чыгып, үзе өчен кирәкле ачышлар ясаган, компассыз, карталарсыз да, ай-йолдызларга, кояшка карап, чүлләр-далалар аша юл салган. Күргән-белгән, тапкан-өйрәнгән, сизелгән-тоелганнардан акыллы нәтиҗәләр, матур яңгырашлы һәм тирән мәгънәле фольклор әсәрләре формалашып, халык арасында таралганнар, буыннан-буынга тапшырылганнар.

Алга таба укучылар табышмаклар әйтешәләр: Табак тулы

җиз төймә, кулым сузып алалмыйм. (Күк, йолдызлар.) Вак кынадыр үзләре, ялтырыйдыр күзләре. (Йолдызлар.) һ. б.

Дәрестә мәкаль һәм әйтемнәр китерелә: Ай белән Кояш берәр генә була. Кояш бик зур да, аны капларга кечкенә болыт та җитә.

Җырлар түплана:

Һаваларда йолдыз илә-киләк,
Җидегән йолдыз бик сирәк.
Ачы ла дөньяны көтәр өчен
Арысландай батыр ир кирәк. һ. б.

«Астрономик күзәтүләр һәм телескоп» дигән темага дәрес барышында укучылар астрономиянең фәнни тикшерену методлары белән танышалар, телескопның төзелешен тикшерәләр. Гыйльми һәм гамәли астрономик күзәтүләрнең үзенчелекләрен билгеләгәндә фольклор әсәрләреннән чыгып нәтиҗәләр ясарга тәкъдим ителә:

Табышмаклар: Кич булганда, күренер, таң булдымы, күмелер. Бары төнлә генә нәрсәне күреп була? (Йолдыз, Йолдызны.)

Мәкаль һәм әйтемнәр: Ай яктыртканда, йолдыз күренми. Йолдызны күз бик күрә дә, кул җитми.

Җырлар:

Ай булмагач, төн караңгы,
Бар яктылык айда икән.
Ай яктысында серләшкән
Минутлар кайда икән?!

Иртә торып, тышка чыксам,
Таралыша йолдызлар.
Таралышкан йолдызлар күк
Таралышырбыз, дуслар.

Нәтиҗә: халык авыз иҗаты әсәрләреннән дә күренгәнчә, төп күк җисемнәрен, андагы хәрәкәт, үзгәреш һәм үзенчәлекләрне болытсыз көннәрне, күбрәк төнлә, еш кына иртә таңда күзәтү һәм өйрәнү максатка ярашлы.

«Эклиптика. Кояш һәм Айның күренүле хәрәкәте» темасын өйрәнүне инде, әкият сөйләп, аңа карата проблемалы сорау куеп башлыйсың.

Ай белән Кояш

Барын-борын заманда Кояш белән Ай Җир йөзен бер урында гына торып, беггә-бергә яктыртырга карар кылганнар. Барча кош-корт, җәнлекләр моңа риза булганнар. Ярканат кына моңа каршы төшкән:

— Кояш белән Ай бер җирдә генә торса, — дигән Ярканат, — җил бер генә яктан исәр, агачлар кәкре булып үсәр, игеннәр Кояш булган җирдә генә уңар.

Бу фикергә барысы да кушылган. Ай белән Кояшка бер җирдә генә тормаска, әйләнеп йөрергә кушканнар.

Проблемалы сорау: Ничек, нәрсә тирәсендә әйләнергә куш-

каннар? Бу киңәш ничек гамәлгә ашкан дип фараз итик?

Укытучыларның мәзәкләр белән җанландырган дәресләрендә дә булырга туры килә. Мәсәлән, «Ай хәрәкәте. Кояш һәм Ай тотылу» темасын үткәндә. «Юккаисе киткән» мәзәге урынлы икән.

Хуҗа Насретдин чит бер шәһәргә барган булган. Урамда кешеләрнең яңа туган Айга карап торганын күргән. Хуҗа болар янына килеп:

— Безнең шәһәрдә арба кадәр Ай күрсәләр дә исләре китми, ә сезнең җеп кебек айга да исегез киткән.

Халкыбызның рухи хәзинәләре белән җанландырылган дәресләр укучыларда материалга карата кызыксыну уята, аның аңлы үзләштерелүен тәэмин итә, уку-укытуның халыкчанлыгына китерә.

Батыршина А. Р., Зайниева Г. Н.
Набережночелнинский госпединститут

Народная педагогика: контекстный подход

В последнее время в психолого-педагогической литературе часто можно встретить употребление термина «контекст». Но в то же время понятие «контекст» еще не вошло в категориальный строй педагогической науки, хотя данное понятие «пришло» из лингвистики. В языкознании и логике контекст определяется как относительно законченный в смысловом отношении отрывок текста или речи, в котором выявляется смысл и значение входящих в него слов или предложений, как лингвистическое окружение определенной языковой единицы. Отсюда, контекстуальное определение понятий, которое строится на основе знания связи определяемого с контекстом, в котором он употребляется.

Рассмотрение контекста как психологической категории рассматривается в работах Л. С. Выготского, С. Л. Рубинштейна, О. К. Тихомирова, Е. Н. Панова, Б. Ф. Ломова, А. Б. Брушлинского и др. Так, например, Л. С. Выготский привлекал понятие «контекст» для объяснения соотношения смысла и значения: слово приобретает смысл в контексте абзаца, абзац - в контексте книги, книга - в контексте всего творчества автора. А.Р. Лурия писал, что нужно каждый раз выбирать определенное значение, соответствующий смысл из возникающих альтернатив, это обусловлено как практическим, так и речевым контекстом. Нарушение способности выбрать соответствующий ситуации смысл слова является главным симптомом при некоторых формах психических заболеваний. Как писал М. М. Бахтин, человеческий поступок является потенциальным текстом и может быть понят как таковой, а не как физическое действие,